

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)*

Mithat AYDIN**

Sayın rektör yardımcım, değerli konuklar, sevgili öğrenciler hepinizi saygıyla selamlıyorum. Tahir hocamızın söylediklerinden hareketle Osmanlı Devleti'nin bir oldubitti ile savaşa girdiğini görüyoruz ve bu savaşla belki de bütün devletleri, devlet adamlarını, mareşallerini, generallerini dikkate aldığımız zaman yenik bir devlet olmasına rağmen yıldızı parlayan ve geleceğin mücadele kahramanı Mustafa Kemal Atatürk'ü görüyoruz. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Savaşı'ndaki anıları 13 Mart 1926'da başlayıp bir ay devam ettiği ve Falih Rıfkı'ya yazdığı Hâkimiyet-i Milliye'nin sayfalarında okumaktayız.

Mustafa Kemal, savaş başladığı sırada Sofya'da askeriataşe idi. Savaşın başladığını haber alınca Enver Paşa'ya -ki Enver Paşa o sırada Harbiye Nazırı ve Türk Başkomutanlık Vekilidir- kendisine rütbesine göre cepheye gitmesi ile ilgili görev verilmesini talep edecektir. Nedenini ise kendi deyimiyile "bütün memleket bariz bir felakete atılmış iken" kendisinin "Sofya'da bir salon hayatı geçiremeyeceğidir". Bu suretle Enver Paşa'dan görev talep edecektir. Enver Paşa, "sizin için orduda daima bir görev mevcuttur. Fakat Sofya Ataşemiliterliği'nde kalmanız daha mühim telakki edildiği içindir ki, sizi orada bırakıyoruz" deyince Mustafa Kemal şu cevabî yazıyı gönderecektir: "Vatanın müdafaasına ait fiili vazifeden daha mühim ve acil bir görev olamaz. Arkadaşlarım muharebe cephelerinde, ateş hatlarında bulunurken ben, Sofya'da Ataşemiliterlik yapamam. Eğer birinci sınıf subayı olmak liyakatinden mahrum isem, kanaatiniz bu ise, lâıyk değilsem lütfen açık söyleyiniz." Mustafa Kemal'in bu cevabına Enver Paşa hemen cevap vermez. Bir süre bekler ve Mustafa Kemal cevabın gelmeyeceğini düşünerek eşyalarını toplayıp İstanbul'a dönme hazırlığı yapacaktır. Tam hareket edeceği gün Enver Paşa Sarıkamış Harekatında olduğu için kendisine vekalet eden İsmail Hakkı Paşa imzalı bir telgraf gelecektir. Bu telgrafta Mustafa Kemal'in 19. Tümen Komutanlığı'na atandığı bildirilecektir.

İtilaf Devletlerinden İngiltere donanma bakanı Churcill, Mustafa Kemal'e kaderin adamı der. Gerçekten de Mustafa Kemal, verdiği kararlar ile,

* Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından 21 Ekim 2014 tarihinde düzenlenen "100. Yılında Birinci Dünya Savaşı ve Mustafa Kemal Atatürk" başlıklı panele sunulan bildirinin metnidir.

** Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Kınıklı Yerleşkesi/ DENİZLİ, maydin@pau.edu.tr

askerî dehası ve öngörüsü ile milletin kaderini tayin etmiştir. Tekirdağ'da görev yeri Maydos bölgesine gittiğinde burada Gelibolu kuvvetlerinin komutanı Liman von Sanders Paşa ile pek anlaşamaz. Çünkü Mustafa Kemal burada adeta Alman subaylarına terk edilen Türk ordusunun aslında çok başarılı olamayacağına inanıyordu. Örneğin Liman Paşa ile anlaşamamasının nedenlerinden biri de buydu. Belki de Çanakkale Savaşlarının akıbetini belirleyen Mustafa Kemal'in öngörüsüdür. 18 Martta deniz savaşları bitmiş ve itilaf devletlerinin karaya asker çıkaracakları söyleniyordu. Türk kurmayı ve Alman kurayı arasında çıkarmanın nereye yapılacağına ilişkin farklı görüşler serdedilmekteydi. Gelibolu'daki Türk ordusunun idaresini elinde bulunduran Liman Paşa İngilizlerin Saroz Körfezi'ne çıkarma yapıp İstanbul'u ele geçirmeyi tasarladıklarını ileri sürmüştür. Mustafa Kemal bu fikre katılmaz ve bu fikrin gerçekleşmeyeceğini söyler; çünkü ona göre İtilaf devletleri kuzeye değil güneye (Seddülbahir ve Arıburnu bölgesine) çıkarma yapmaları gerekirdi. Nedeni ise şuydu: İngilizler boğazın birbirine yaklaştığı yere asker çıkarıp boğazı kontrol edip donanmasını geçirmek istemekteydi. Bu sırada Osmanlının askeri durumu itilaf devletlerine göre sınırlıdır. Eğer Mustafa Kemal'in bu öngörüsüyle bütün askerlerimizi kuzeye çekmiş olsaydık belki Çanakkale savaşları yani Birinci Dünya Savaşı 1915'de bitecekti. Stratejik mevziler ele geçtikten sonra İtilaf devletlerini yarımadadan atmak zor olacaktı. Mustafa Kemal'in Liman paşa ile anlaşamadığındaki ikinci bir husus ise Liman Paşa'nın düşmanın iç kısımda teşkil edilecek direniş merkezlerinde savulması gerektiği görüşüne karşın, Mustafa Kemal'in İtilaf devletlerinin kıyıya çıkmadan bertaraf edilmesi, püskürtülmesi şeklindeki düşüncesi idi. Çünkü Mustafa Kemal'e göre düşmanın en zayıf olduğu nokta, yani mühimmatını, silahın kullanılamayacağı mavnalarla askerini karaya çıkardığı andı. Dolayısıyla iç kısımlara düşman ilerledikçe Türk ordusu tarafından yarımadadan atmanın mümkün olmayacağını düşünüyordu. İngilizler, 25 Nisan 1915'te çıkarmayı başlattıklarında gerçekten de çıkarmayı iki noktadan başlatmışlardır. Bu noktalar, Liman Paşa'nın öngördüğü Saroz Körfezi ve Boğazın Anadolu tarafındaki toprakları değil Seddülbahir ve Arıburnu bölgesi idi. Yani Mustafa Kemal'in öngörüsü doğru çıkacaktır.

Bu nedenle de, Mustafa Kemal, Enver Paşa'ya yazdığı 3 Mayıs 1915 tarihli bir yazısında Liman Paşa'yı suçlar ve "...Von Sanders Paşa bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak bir zamana sahip olmadığından, sahil çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır... Vatanın müdafaasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak

üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimad etmemenizi kati surette temin ederim. Buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim” diyerek Enver Paşa'yı uyarır.

Özellikle Mustafa Kemal'in “kazandığımız an bu andır” dediği Conkbayırı'ndaki zaferi savaşın akışını değiştirecek bir gelişmedir. Fakat 7 Ağustos'a kadar Mustafa Kemal yedek kuvvetlerini de burada kullanacaktır ve bunu yaparken de düşmanın sürekli takviye edildiğini görmüş ve Enver Paşa'ya yine buhranlı ve tehlikeli durumu aktarmayı ihmal etmemiştir. Bu arada Enver Paşa'ya bazı tedbirlerin alınmasını teklif etmiştir. Bu noktada Hakimiyet-i Milliye'de Mustafa Kemal, Liman von Sanders ile aralarında geçen bir telefon konuşmasını aktarır. Liman Paşa telefonda Mustafa Kemal'den durumu nasıl gördüğünü ve ne tür tedbirlerin alınması gerektiğini sorunca Mustafa Kemal, durumun oldukça tehlikeli bir durum arz ettiğini ve daha önce alınması gereken tedbirler hakkında Osmanlı Başkomutanlığı'nı bilgi verdiğini söyler. Liman Paşa öngörülen tedbirin ne olduğunu sorunca da Mustafa Kemal, “bütün komuta ettiğiniz kuvvetleri emrine veriniz. Tedbir budur” der. Bunun üzerine Liman Paşa telefonda alaycı bir şekilde “çok gelmez mi?” deyince bu sefer Mustafa Kemal “az gelir” diyecektir ve telefonu kapanacaktır.

Enver Paşa bir süre beklemesine rağmen iki gün sonra (8/9 Ağustos gecesi) kendisini Anafartalar Grup Komutanlığı'na tayin etmiştir. Bu göreve atandığı onun yüksek vatan duygusunu yansıtan şu sözleri sarf edecektir: “Vakıa böyle bir mesuliyeti deruhte etmek, takdir buyurduğunuz gibi basit bir keyfiyet değildir. Fakat ben vatanım mahvolduktan sonra yaşamamaya karar verdiğim için kemal-i iftiharla (şereflebu mesuliyeti deruhte ettim.)

Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmasından sonra Mustafa Kemal, Conkbayırı'nda birkaç saldırıyı -özellikle 10, 21 Ağustostaki saldırılar başta olmak üzere- püskürttüktan sonra aslında tehlike geçmiştir; bunu Hamilton'ın yazdığı yazılarla da anlıyoruz. Fakat bu arada 24 Eylül'de Enver Paşa Conkbayırı'nı ziyaretinde Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına uğramaması Mustafa Kemal'i istifa etmek zorunda bırakacaktır. Liman Paşa araya girerek Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'in gönlünün alınmasını isteyecek ve gerçekten de öyle olacaktır.

Bu noktada Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşları'nda oynadığı rolü İngiliz resmi kayıtları şu şekilde açıklamıştır: “Tarihte bir tümen komutanının üç muhtelif yerde vaziyete nüfuz ederek yalnız bir muharebenin gidişine değil, aynı zamanda bir zaferin akıbetini celbi, bir milletin mukadderatına

tesir yapacak vaziyet ihdasına nadiren rastlanır.” Andrew Mango ise Mustafa Kemal için Çanakkale Savaşı’na atfen şu notu düşer: “Kişisel cesaretini öne çıkarıp ürkütücü koşullar altında savaşan askerlerine esin kaynağı olmuştur... yeteneklerinden kimse kuşku duymazdı.”

Yukarıda değinildiği gibi Liman Paşa’nın Enver Paşa nezdindeki girişimiyle Mustafa Kemal’in -7 Eylül tarihindeki istifasından vazgeçirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal bu defa Enver Paşa’dan yeni taleplerde bulunmuştur. Bu talep ise “yakında muhtemel olaylar için hazırlanan kuvvetin başına atanmak” olmuştur. Bir ara kendisine İngilizlerin Kutu’l-Amara’yı alıp Bağdat’ı sıkıştırdıkları Mezopotamya’daki orduya atanması teklif edilmiştir. O ise bu görevi bütün Irak’ın valisi ve komutanı olup kendi kurmay heyetini seçmesi koşuluyla kabul edeceğini belirtmiştir. Ne var ki, Ekim ortalarında Mezopotamya’daki komutanlık görevine Alman Mareşal von der Goltz Paşa atanmıştır. Nihayette

Mustafa Kemal’in istifa kararı kesinleşmiştir. Fakat Liman Paşa kendisinin istifasını hava değişimine dönüştürerek Mustafa Kemal’den vazgeçmek istememiştir. Türkiye’de Beş Sene adlı hatıratında da Liman Paşa’nın Mustafa Kemal’e verdiği değeri görmek mümkündür.

Nihayette 10 Aralık 1915’te Mustafa Kemal İstanbul’a dönecektir. Burada Mustafa Kemal Paşa’nın doğu cephesine ve ardından Suriye-Filistin cephesine tayini süreçlerini görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşaya özellikle Rusların baskısı altındaki Erzurum’u kurtarması için 1916 yazında 16. Kolordu komutanlığına atanacaktır ve bu kolordu Bitlis ve Muş civarlarındadır. Ruslar 3. Ordunun bulunduğu Erzurum’u almak için kapsamlı bir saldırı hazırlığı yaptığı sırada Mustafa Kemal’in ataması gerçekleşmiştir. Bu çerçevede de, Ruslar bu geniş planı hayata geçirirken özellikle 2. Ordunun yani Mustafa Kemal’in de kolordusunun bulunduğu 2. Ordunun bertaraf edilmesi gerektiğini yoksa Erzurum üzerine açık bir saldırı yapamayacağını düşünmektedir. Mustafa Kemal, burada Muş ve Bitlis bölgesinde yaptığı savaşı kazanarak Ruslara ağır bir darbe indirecektir. Bu suretle Ruslardan Muş ve Bitlis’i kurtaracaktır. Falih Rıfkı Atay buradaki başarısı için Mustafa Kemal’den “Rus ordusuna karşı kazanılan tek zaferin komutanı” olarak söz eder.

Aslında Osmanlı devletinin Çanakkale Savaşlarından sonra savaştaki durumunu belirleyen ve savaşın en uzun cephesi olarak gördüğümüz cephe Suriye-Filistin Cephesi’dir. Mustafa Kemal’i burada görüyoruz; fakat buradaki olayların akıbetini belirleyecek olay Bağdat’ın düşmesi ve Yıldırım Ordularının kurulmasıdır. Bağdat Türk Genelkurmayı ve

Alman subaylarınca özellikle yeniden alınması gerekiyordu. Bağdat 11 Mart 1917'de düşmüştü. Burası geri alınmazsa bütün Arap dünyasının Osmanlı aleyhine dönebileceği düşünülmekteydi. Bu nedenle yapılacak şey, bölgedeki tüm birlikleri toplayıp Bağdat'ı almaktı. Daha sonra, Enver Paşa'nın Suriye'yi ziyareti sırasında Halep'te yapmış olduğu toplantıda da aynı düşünce ortaya atılmıştır. Ama Mustafa Kemal bu fikirde değildi. 20 Eylül 1919 tarihli raporunda şunları ifade eder: "Bu Bağdat'ın geri alınması hiçbir şeyi değiştirmez çünkü savaşın kaderini belirleyecek yer Sina'dır. İngiliz birliklerinin aslında kesif bir şekilde bulunduğu yer de aslında burasıdır." Ve Halep toplantısında Yıldırım Orduları grup Komutanlığı'na atanan Falkenhien ile anlaşamaz ve Enver Paşa ile aralarında yine bir soğukluk baş gösterir. 20 Eylül 1917'deki raporu da dikkate alınmayınca Mustafa Kemal yine istifa etmek mecburiyetinde kalacaktır.

2. Ordu Komutanlığı'na atandığında kendisinin Tümen komutanlarından olan Hans Guhr hatıratında kendisinden şu şekilde bahsetmiştir. "1 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu'yu Diyarbakır'da devralmıştı. Hemen birkaç gün sonra 1. Tümen'e beş günlük bir teftişte bulunacağını bildirdi. 4 Nisan'da maiyetimle onu karşılamaya gittim... Ertesi gün (5 Nisan) Mustafa Kemal'le buluştum. Raporumu insanlarla münasebette mahir ve tecrübeli olduğunu gösteren bir nezaketle dinledi. Açık renk teni, koyu kumral saçları deniz mavisi gözleri onu bir doğuludan ziyade bir Kuzeyli gibi gösteriyordu. Genç vücut yapısı –otuz sekiz yaşındaydı- rahat kibar ve şık duruşu ve itinayla seçilmiş elbiseleriyle kır renkli safkan atının üstünce güzelce bir asker görünüm arz ediyordu. Davranışı da vatandaşlarından çok farklıydı. Kıvrak ve faal bir zekâyla hemen kısa ancak çetin askeri sorular sordu ve hiçbir şekilde yüzeysel cevaplarla yetinmedi, bilakis her hususu derinleştirdi. Maalesef Almanca'yı az biliyordu. Buna mukabil Fransızcası mükemmeldi... Paşanın teftiş ve tenkit tarzı çaplı bir önder olduğunu gösteriyordu. Mareşal Liman evvelce bana bir kere Kemal'in en zeki öğrencisi olduğunu, çalışkan ve öğrenmek azminin yanı sıra iyi askeri önderlik vasıflarına sahip bulunduğunu anlatmıştı. Bu değerlendirmenin bütünüyle doğru olduğunu gördüm. Mustafa Kemal'in astlara, özellikle de erata karşı davranışı imrenilecek gibiydi. Vakar ile dikkati, hayırhah ve babaca bir ilgiyle ustaca birleşiyordu. Bu yüzden küçük rütbeli askerler tarafından hemen seviliyor, buna mukabil din ve sair Müslüman adetleri bakımından serbest tavrından dolayı yüksek rütbeliler tarafından az seviliyordu. Almanya'yla ittifak arzularına uymasa da Alman subaylarına karşı tavrı kusursuzdu..."

Bu noktada konuşma sürem azaldığından bir iki noktaya değinerek konuşmamı bitirmek istiyorum. Mustafa Kemal'in Suriye Cephesi'nde kazandığı iki büyük zafer vardır. Belki de İngilizlere Gazze savunmalarından sonra indirilen iki büyük darbedir bu zaferler. Bunlardan biri Şeria Irmağı civarındaki Bisan zaferiydi. Mustafa Kemal bu zafer ile Yıldırım ordularını imha olmaktan kurtarmıştır. Çünkü İngiliz saldırısı bu sırada Türk ordusunun geçiş yolunu kapatmakta ve Liman von Sanders'in karargahını ele geçirmek üzereydi. Misan Zaferi'ni Birinci Dünya Savaşı'nın önde gelen savaşın generallerinden Mirliva Sedat (Doğruer) Türk ordusunun "şeref ve namusunun kurtarılması" olarak tanımlamıştır. Mustafa Kemal'in Halep'in kuzeyinde İngilizlere karşı kazandığı Katma muharebesi de gelecekteki Milli Mücadele'yi devam ettirecek birliklerin elde kalışı ve misak-ı milli sınırının çizildiği savaş olmuştur. Mustafa Kemal anılarında şunu söylüyor: "İşte orada bu zafer neticesi bir hat tespit ve tahdid etdim. Kuvvetlerime emir verdim ki düşman bu hattın ilerine geçmeyecektir. Ve nitekim geçmemiştir. Gerek Erzurum Kongresi'nde, gerek Sivas Kongresi'nde Türkiye'nin hudud-ı millisini tespit etmek için bir ıstılâh-ı medeniye istinâd etmek lâzım geldiği vakit, [ben Türk süngülerinin işaret ettiği bu hattı] esas kabul etdim. Ma'lûmunuzdur ki, Misâk-ı Milliyi en nihâyet Ankara'da tesbît etmişdim. Mes'elenin yabancıları olan bir takım zevât, bunda 'âmil olmak istediler ve hudûd-ı millî mevzû-ı bahs olunduğu zaman, hakikati bilmedikleri için türlü türlü zehâblara kapıldılar. İ'tirâf ederim ki ben de hudûd-ı milliyi bir az Wilson prensiplerinin insânî maksadlarına göre ifâdeye çalıştım. Hemen tasrih edeyim: O insânî prensiplere istinâd eder ki Türk süngülerinin müdâfa'a ve tesbît ettiği hudûdları müdâfa'a etmişimdir. Zavallı Wilson, anlamadı ki süngü, kuvvet ve şeref ve haysiyetin müdâfa'a edemediği hudûdları, başka hiçbir prensiple müdâfa'a edilemez."

Bundan beş gün sonra da Mondros Mütarekesi imzalandığı için Liman von Sanders komutayı Mustafa Kemal'e bırakacaktır. Burada olarak Liman Paşa'nın Mustafa Kemal hakkında komutayı devrederken söylediği şu sözleri ifade etmeden geçemeyeceğim: "Ekselans siz! muharebe cephelelerinde Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi bazı olaylar oldu fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldu. Kalpten dost olduğumuzu sanırım. Bugün Türkiye'yi terke zorlarken emrim altımdaki orduları Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdir ettiğim bir komutana veriyorum. Bu genel felaket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyden teselli buluyorum komutayı size tevdi etmek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir. Ben sizin misafirinizim."

Mustafa Kemal'in Liman Paşa'ya verdiği cevap ise şu şekilde olmuştur: "Müsterih olunuz. Sizde hiçbir kusur ve kabahat düşünmüyorum. Kusur ve kabahatin büyüğü sizi mensup olmadığınız bir milletin orduları başına getirenlerdedir. Şimdi siz belki feci akıbetlere duçar olacaksınız. Belki ben, yalnız ben değil, bütün Türk milleti aynı akıbetlere uğrayacağız; fakat ikimizin de müsterih ve müteselli olabileceğimiz bir nokta vardır; o da felaketlerin müsebbibi siz ya da ben olmayışımızdır, mensup olduğumuz imparatorluklar başında ve idaresinde bulunanlardır."

Sabrınızı zorlamadan burada konuşmamı bitiriyorum. Eğer soru cevap kısmında sorularınız olursa çok genel hatlarıyla anlatamaya çalıştığım hususlara açıklık getirebilirim. Tekrar saygı ve sevgilerimle teşekkür ederim.